

PONS STRIGONIENSIS

STUDIA

Nový Kalendář /

Na 1708. Roč Přestupný

Po Narození Krysta Pána.

Na Horzou Bělehrz Slezkz /

Moravskz a Těskz /

od JANA NEUBAUERA.

W Silni w Impressy Dábovskz
Dědicuz / třeze Wilhelma Reudera.

MAGYAR-SZLOVÁK
TERMINOLÓGIAI KÉRDÉSEK

PONS STRIGONIENSIS

Studia

IX.

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar
Szlavisztika – Közép-Európa Intézete és
a Szent Adalbert Közép-Európa Kutatócsoport sorozata

Sorozatszerkesztő
Käfer István

1. Ivan Halász
CIRKEV, NÁROD, ŠTÁT

Daniel Bachát a jeho budapeštianske roky (1873–1906)

2. DEO GRATIAS

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Nagyszombati Egyetem
millenniumi ünnepi találkozója

3. Jozef Hal'ko

A CSEHSZLOVÁK SZAKADÁR KATOLIKUS AKCIÓ
Kommunista kísérlet a katolikus egyház nemzeti
egyházzá formálására Csehszlovákiában

4. A CSEH BAROKK ÚJ INTERPRETÁCIÓI
Nemzetközi konferencia, Piliscsaba, 2003. május 12–13.

5. József Borovi

ROZDELENIE OSTRIHOMSKEJ ARCIDIECÉZY

6. Kovács Anna

A SZLOVÁKOK ÉLETE ÉS KULTÚRÁJA BUDAPESTEN
A DUALIZMUS KORÁBAN (1867–1918)

7. „HALÁLOM UTÁN NEM FOG MINDEN AKARATOM SZERINT TÖRTÉNNI”
Dokumentumgyűjtemény Pázmány Péter sírhelyéről

8. Mészáros Andor – Beke Márton
BEVEZETÉS A BOHEMISZTIKÁBA

9. MAGYAR–SZLOVÁK TERMINOLÓGIAI KÉRDÉSEK
A 2006. június 8-án és december 1-jén Esztergomban rendezett
nemzetközi konferenciák anyaga

MAGYAR–SZLOVÁK TERMINOLÓGIAI KÉRDÉSEK

A 2006. június 8-án és december 1-jén Esztergomban rendezett
nemzetközi konferenciák anyaga

Szerkesztette
Ábrahám Barna

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Szlavisztika – Közép-Európa Intézet
Szent Adalbert Közép-Európa Kutatócsoport

Piliscsaba–Esztergom, 2008

A kötet megjelenését támogatta
Robert Christian Bachmann, az OKM
és a Szent Adalbert Közép-Európa Kutatócsoport.

OKM

Lektorálta
Pálffy Géza

© A kötet szerzői, fordítói
© Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

HU ISSN 1588-2322
ISBN 978-963-9206-59-5

A borítón Jan Neubart Nowý kalendař na rok 1708 címlapja látható
(Országos Széchényi Könyvtár)

Felelős kiadó Nagy László dékán

Tördelés és nyomdai munkák *mondAt Kft.*, Budapest
www.mondat.hu

Tartalomjegyzék

Előszó	7
TERMINOLÓGIA, TÖRTÉNETI TUDAT, NEMZETTUDAT	11
<i>Richard Marsina</i> A szlovák történeti terminológiáról	13
<i>Käfer István</i> A szlovák művelődéstörténet a <i>Régi Magyarországi Nyomtatványokban</i>	21
<i>Peter Kónya</i> A szlovák kora újkori történeti terminológia néhány kérdéséhez	30
<i>Peter Andruška</i> A névhasználat kérdései a mindennapi nyelvi megnyilatkozásban (és további velük összefüggő problémák)	36
NÉP ÉS NEMZET	41
<i>Milan Majtán</i> Az <i>Uhor</i> és a <i>Mad'ar</i> szó a régi szlovák nyelvben	43
<i>Szelestei N. László</i> <i>Hungarus – Hungaricus/Magyarországi – magyar.</i> Közös múltunk és a magyar nyelv	50
<i>Karol Wlachovský</i> A <i>tót</i> szó történelmi, nyelvi és irodalmi összefüggésben	55
<i>Nyomárkay István</i> <i>Nép – nemzet – nemzetiség.</i> A civilizációs terminológia egykes kérdései az 1848-as forradalmak idején	62
<i>Szarka László</i> A <i>politikai nemzet</i> fogalma az 1868. évi nemzetiségi törvényben	66
<i>Ábrahám Barna</i> <i>Magyar-németek, tótok, szlovjások, magyar-oroszok, vendek.</i> Népnév és identitás a 19. században	70
BÉLYEGGÉ LETT SZAVAK	85
<i>Vesztróczy Zsolt</i> A pánszlávizmus kérdése és a szlovák nemzeti mozgalom megítélése (1790–1849)	87

Demmel József	
„Akasszátok föl a pánszlávokat!”	
Gondolatok a dualizmuskori politikai elit szlovákképéről	
Komjáthy Jenő versének elemzése kapcsán	101
Iff. Bertényi Iván	
A neveltségesség öl? Adalékok a magyarországi <i>sovinizmusfogalom</i>	
századfordulós értelmezéséhez	118
Peter Káša	
A <i>mad'arón</i> fogalom az 1848 utáni szlovák értelmiségi vitákban	
(Samo Vozár és Ludovít Štúr vitája alapján)	137
Halász Iván	
Lojális szlovákok vagy jó magyarhoni hazafiak?	
Néhány gondolat a magyar–szlovák terminológiai problémákról	149
FÖLDRAJZI NEVEK	157
Pavol Žigo	
Hogyan keletkezett a Bratislava – Braslavesspurch –	
Preßburg (Prešporok) – Pozsony név?	159
Kollai István	
Bratislava – Prešporok. Pozsony szlovák névváriánsai	
a mai szlovák köztudatban – kontextuselemzés alapján	163
Tóth Sándor János	
Helynevek a <i>Gesta Hungarorum</i> szlovák fordításában	173
Tarján Bence	
Helynévhasználat Ábel Ferenc Xavér missziós naplójában (1760–1764)	177
Karol Wlachovský	
Vácska vagy Vacovská út – utca?	
Zalská, Zalaská, Zalažská vagy Zalianska vármegye – megye?	
Hungarus/magyar reáliák szlovák szövegben	183

Előszó

A mögöttünk hagyott, annyiszor, annyiféle oldalról elítélt 20. század egyik maradvány, általunk is követni szükséges vonulata volt a nyelv iránti intenzív érdeklődés. Az általános nyelvészet születése, a nyelvfilozófiák hódítása mellett a nyelvtörténet is megújult, interdiszciplinárisra vált. Ha átfutjuk a modern és posztmodern irodalomtudományi irányzatok diadalútját, a nyelvi kifejezés, az oly sokáig másodhegedűs „forma” egyenrangúvá vagy akár uralkodóvá válását a „tartalommal” szemben, akkor felelősségteljes szakemberként nem tehetünk mást, mint nagyító alá vesszük fogalmainkat, jelentésváltozósaikat és mai jelentésmezejüket, konnotációikat – milyen szöveggörnyezetet föltételez az adott szó, milyen egyéb, akár érzelmi tartalmak tapadnak hozzá. Be kell látnunk, hogy szavaink egy átfogó, gazdag és folyamatosan változó rendszer elemei. Arra törekedhetünk – és törekednünk is kell –, hogy mai szövegekben tudományos fogalmaink többé-kevésbé ugyanazt jelentsék, hiszen enélkül tudományos tevékenységről sem igen beszélhetünk, viszont nem vetíthetjük vissza e jelentéseket az elmúlt korokba. Ha elfogadjuk, hogy egy történelmi időszakot a maga viszonyai, törvényszerűségei alapján kell megértenünk, akkor ez szóhasználatára/szóhasználatunkra is érvényes.

A nyelvi érzékenység persze nem a 20. század szülötte: már a Mesterét megtagadó Péternek is ezt vetették oda a szolgálók: „De bizony, közéjük tartozol te is, hiszen beszéded is elárul.” (Mt 26,73) S Galilea és Júdea más nyelvet beszél azóta is: különösen minket, közép-európaiakat (*kelet-közép-európaiak? közép-kelet-európaiak? kelet-európaiak? köztes-európaiak? Kárpát-európaiak? dunatájiak?* – még tágabb hazánkat sem tudjuk egységesen megnevezni) ismerni föl beszédünkről. Elég csak összevetni mondjuk egy magyar történelemkönyvet szlovák, ukrán, román, horvát vagy szerb megfelelőjével, hogy nyilvánvalóvá váljék: odaát „minden másként volt”. Nemcsak a tettekben, hanem a szavakban is. S ne helyezkedjünk arra a kényelmes álláspontra, hogy a Másik hamisít, hanem próbáljuk megismerni szóhasználatát, s ezáltal történelmi tudatát.

A sok évszázada zajló magyar–szlovák történelmi vitákban mindig központi szerepet kapott és kap a terminológia értelmezése, a másik fél szóhasználatának elvetése vagy helyesnek vélt értelmezése. Terminológiai különbségek természetesen Európa boldogabb felén is fölmerülnek: ami *Südtirol* (Dél-Tirol) az osztrákoknak, az olaszul már *Alto Adige* (Felső-Adige), sőt maguk az egyes nemzetek is küszködhetnek saját problémáikkal – gondoljunk az *osztrák* kifejezés keserves értelmezési próbálkozásaira az 1918 előtti Ciszlajtániában és azóta Ausztriában vagy a *francia nemzet* többrétű tartalmára a forradalom alatt és óta. Ám a szomszédok eltérő szóhasználatával sokkal kevésbé átpolitizált, mint régióinkban, nemigen vezet olyan határozott, gyakran indulatos nézetkülönbségekhez, mint például a magyar–szlovák viszonyban. Ez utóbbi meg nem értések oka föltehetően abban rejlik, hogy a két etnikum egymással párhuzamosan, sőt egymás ellenében vált modern nemzeté, nyelvük gyökeresen különbözik, ám vele ugyanannak az országnak a viszonyait, ugyanazt a politikai–társadalmi valóságot és ugyanazt a kilencszáz éves múltat kellett és kell kifejezniük. Sajátos fejlődésüket, értékrendjüket a jelenre és a

Ugyancsak érdekes egy 2005. április 27-i cikkben (*Z Prešporoku sa stáva Bratislava*) elejtett megjegyzés: eszerint a *Bratislava* „elegánsabban hangzik a Pressburg/Prešporoknál, és jobban kifejezi a város szépségét”.

Összegzés

Ha a fentiek alapján valamiféle tendenciát, szabályszerűséget próbálunk megfigyelni, azt lehet mondani, hogy a szakmai szempontokat szigorúbban előtérbe helyező írások a *Bratislava* kifejezést tartják alkalmasabbnak az 1918 előtti Pozsonyra. A hivatalos történelmi felfogásban a *Prešporok* kevésbé nyert polgárjogot, mint a nem hivatalos történelmi munkákban. Ennek több oka lehet.

Egyrészt, mint láttuk, sokszor az „egyszerűség kedvéért” nem akarják megzavarni az olvasót két kifejezés párhuzamos használatával, így kizárólag a hivatalos *Bratislava* elnevezés kerül előtérbe.

A szlovák történelmi tudatban, a történelemszakmai felfogásban erősen jelen van a területiségnek földrajzi és nem történelmi alapú megközelítése. Így Szlovákiát mint *földrajzi fogalmat* használják és teszik az 1918 után meghatározott területet a középkori és újkori történelemtanítás alapjává: Szlovákia története tehát Szlovákia területének a története. Ennek megfelelően – bár erre konkrét utalást nem sikerült felmutatni – a *Bratislava* szó 1918 előtti használatának is lehet olyan magyarázata, hogy Bratislava nemcsak Pozsonyt, az 1918 után létrejött Szlovákia fővárosát jelenti, hanem Pozsony területét is. Bratislava története így nemcsak az 1918 utáni Pozsony története, hanem Pozsony területének a története.

A fentiekből kirajzolódik az is, hogy a *Prešporok* kifejezés feltehetően értéktelítettebb fogalom: lokálpatriotizmusra, tradícióra, történelmi múltira utal. Éppen ez okozhatja egyes esetekben a kifejezés használatának mellőzését, mert a *Bratislava* ilyen szempontból semleges, tehát szakmai szempontból megfelelőbbnek tűnhet.

A *Bratislava* – *Prešporok* szóhasználat összehasonlító vizsgálata a szlovák–magyar interetnikus kapcsolatok szempontjából is érdekes, mert a lokális identitásra sokszor mint a nemzeti ellentéteket áthidaló magatartásformára szokás tekinteni. Már ezt az összefüggést is meg lehet kérdőjelezni, de a fent leírtak alapján megállapítható az is, hogy a *Prešporok* kifejezéshez társul ugyan egy „lokálpatrióta” jelleg, de ez nem zárja ki ugyanezt a Bratislava szót az 1918 előtti időszakra használó szövegek köztől sem.

Látható továbbá, hogy a *Prešporok* szónak megvan a maga élettere a szlovák „írott közbeszédben”, de nem érvényesülnek igazán általános szabályok erre nézve: 1918 előtt számtalan esetben (az esetek többségében) a *Bratislava* kifejezés használatos, retrospektíven, ha akarjuk történelmietlenül. Käfer István ennek kapcsán a *Felvidékkal* állítja párhuzamba: „Viszolygok a Felvidék elnevezéstől. [...] Egy töről valónak érzem ezt a Felvidéket Bratislavával. [...] Persze a mai Bratislava visszakeresztelése Prešporokra beteges gondolat lenne, a mai szlovákban jóvátehetetlen törést okozna, és szükség sincs rá. Történelmi munkákban viszont szlovákul is antagonisztikus »bratislavai koronázásról« írni.”²⁵

²⁵ Käfer István: *Dona nobis pacem. Magyar–szlovák kérdések*. Piliscsaba, PPKE BTK, 1998. 23.

Helynevek a *Gesta Hungarorum* szlovák fordításában

Tóth Sándor János

Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, Békéscsaba

Anonymus krónikáját Vincent Múcska történész fordította le szlovákra 2000-ben. Pavel Dvořák, a könyv kiadója írja: „Nem értem, hogyan lehetséges, hogy ez a könyv még nem jelent meg szlovákul. Nem hiszem, hogy lennének olyan könnyelmű emberek, akiket ne érdekelne *saját* nemzetük története” [kiemelés tőlem – T. S.] Ebből az idézetből látható, hogy mennyire fontos ez a mű, ha a szlovák történelmet mint Magyarhon történetének részét kívánjuk felfogni. Hedviga Kubišová¹ nyelvész így reflektál Múcska fordítására: „A nevek fordításakor adaptációs problémák sora keletkezik, melyek nem csak jó nyelvészeti és filológiai előkészítést kívánnak meg, hanem alapos történelmi tájékozottságot is.” A történelem és a nyelvészet tehát szorosan összefüggő tudományok, ebben az esetben azonban nem történelmi nyelvészetről beszélünk, hanem a nyelvészetről, mint a történetírás segédtudományáról. Ezen diszciplinák vitatott pontja a személy- és helynevek írása. Považaj² szerint a tulajdonnevek használatakor egységességre kell törekedni, hogy elkerüljük a félreértéseket. Ez a fordítás jó példája a magyar és szlovák történetírás és nyelvészet megoldatlan terminológiai kérdéseinek.

A fordító hangsúlyozza a szerző személye és a krónika keletkezése körüli bizonytalanságot. A hungaro-szlovakológia szempontjából a következő gondolatokat emelném ki az előszóból: a 10. oldalon³ található a *Velkomoravské Slovensko* kifejezés, mely a mai Szlovákia területére vonatkozik a Nagymorva Birodalom idején. Kérdéses azonban, hogy Szlovákia valóban ilyen határozottan jelent-e meg a Nagymorva Birodalom keretén belül, nem a föderatív Csehszlovákia visszavetítése-e ez régi korokra. Hasonló torzításokat követett el a magyar történetírás is, amikor Anonymus művét szó szerint értelmezte, ellenőrizetlenül használta fel a 2-300 évvel Anonymus előtti viszonyokra vonatkozó adatokat.

A 11. oldalon a *Natio Hungarica* kifejezést találjuk, melyben a szlovákok és a magyarok is benne foglaltatnak. Ennek az egységnek a megtörését Múcska 1722-re datálja, amikor Bencsik Mihály jogász kijelentette, hogy a trencsénieknek nem képezhetik a *Natio Hungarica* részét, mivel a legyőzött Szvatopluk népének utódai.⁴

A történelmi áttekintésben Múcska indokolja, miért a *Činy Maďarov* címet adta a fordításnak a cseh fordítás *Děje Uhuřů* címével ellentétben. Az ok a következő: Anonymus a *lingua Hungaricá*t magyar nyelv jelentésben használja, ennek analógiájára ala-

¹ Hedviga Kubišová: *Výskyt a prepis slovenských reálií v kronike anonymného notára*. In: *Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach*. Ed. Vladimír Patráš. Banská Bystrica, UMB, 2004. 445–451.

² Matej Považaj: *Niekoľko poznámok o písaní mien z uhorského obdobia slovenských dejín*. In: *Problémy adaptácie cudzích mien v slovenčine*. Ed. Ľubor Králik. Bratislava, Veda, 2002. 90–96.

³ Vincent Múcska: *Gesta Hungarorum*. *Kronika anonymného notára kráľa Bela*. Bratislava, RAK, 2000.

⁴ Uo. 11.

pozva a fordító a *Hungarust Mad'arnak* fordítja, nem *Uhornak*. A nyelvet veszi alapul, nem a középkori államkeretet.

A személy- és földrajzi nevek írásának összevisszaságát is kiemeli a fordító: „Né- mely *idegen* nevet transzkribáltunk a szlovák nyelvbe. Többnyire akkor tettünk így, ha a szlovákban létezik bevett grafikai formája. A többi esetben figyelembe vettük a magyar írásmódot, mely a latinon alapul.”⁵ Az *idegen* kifejezést azért emeltem ki, mert ellentétben áll a fentebbi „*saját* nemzet” megfogalmazással. Ezek a megfogalmazások kétféle látásmódot tükröznek: vagy sajátjuknak tekintik a szlovákok Magyarhon történelmét, vagy nem.

A szlovákban bevett írásmód – „zaužívanost” – problematikus lehet. Kérdéses, hogy milyen elv alapján dől el az, hogy egy helységnevet milyen alakban használnak szlovákul. El kell döntenie, hogy a mai szlovák történészek néha nem egészen adekvát névhasználatát kövessük, vagy egy mind a magyar, mind a szlovák történettudomány által elfogadható, nyelvészeti is megalapozott alakot használjunk, ami esetleg nem annyira ismert, mint ami elterjedt, de nem kifogásolható. További alapvető módszertani kérdés az, hogy a latin vagy a magyar helyesírást alkalmazzuk ott, ahol nincs szlovák forma. Ez a probléma a mű keletkezésekor még nem állt fenn, de a fordító korában már aktuális. „A középkori ember számára a két- és háromnyelvű párhuzamos névadás nem akadályozta az objektum azonosítását, mert az apellatív funkciót nem a név (többé-kevésbé stabil) formája, hanem annak tartalma, jelentése hordozta.”⁶ A 16–18. századi latin szövegekben a helynevek írásmódja Magyarhonban a következő gyakorlat szerint történt: a magyar formát, illetve szlovák kontextusban a nép szlovák alakot használták.⁷

Nézzünk néhány példát a problematikus nevekre: A helyneveknek gyakrabban van szlovák alakjuk, mint a személyneveknek, ezért ebben a tanulmányban ezeket emelném ki.

A helynevek egy részét a szlovák nyelvben bevett alakban használja a fordító: *Zobols – Sabolč, Galicie – Halič, Thiscia – Tisa, Budrug – Bodrog, Hung – Užský hrad, Borsod – Boršod, Soyou – Slaná, Zepus – Spiš, Meses – Meseš, Rakus – Rákoš* stb.⁸ Azonban nem minden esetben ilyen konzekvens: *Eger* a szlovák fordításban is *Eger*, nem találkozunk a szlovák *Jáger* alakokkal. Az anonymusi latin *Pasztuh* helységnek a szlovák szövegben magyar neve van, *Pásztó* és nem a környékbeli szlovák falvak lakói által mai is használt *Pastúchov* alakot találjuk. *Boloton* szintén magyar fordítást kap (*Balaton*) a szlovák *Blatenské jazero* helyett, ám a partján lévő *Tyhont* a könnyebb kiejtés érdekében átírta a fordító *Tihaň* alakba. *Buduvar Budavár* alakban szerepel a szlovák szövegben és nem *Budínsky hrad* formában, pedig az *Užský hrad* analógiájára lehetett volna szlovák megfelelőt találni.

Ezen kiragadott példák mutatják, hogy a fordító igyekezte használni a helységek szlovák nevét, de elsősorban azt tartotta szem előtt, hogy mennyire ismert az adott te-

lepülés szlovák neve a célközönség köreiben és nem azt, hogy a történelmi nevekhez ragaszkodjon. Így jöttek létre a zavaró zárójeles megoldások, például *Miškov(e)c (Miskolc)*.

A szöveghez fordítói jegyzetek kapcsolódnak, ahol jó lehetőség kínálkozik a helységnevfordítás és az érthetőség problémájának megoldására. A zavarok egyik oka, hogy a szlovák történetírás hosszú időn keresztül nem foglalkozott kellő mélységben Magyarhon egészének történelmével, csak a mai Szlovákia területére, illetve a szlovákokra vonatkozó elemeket ragadták ki. Így tűnhetett el a köztudatból *Nagyvárad* szlovák neve, *Velký Varadín*. A fordító érvelése szerint azokban az esetekben, ahol a szlovák helység-név már nem ismert, a magyart kell használni vagy a latin forma szlovák kiejtés szerinti átírását (bár ezt inkább a személyneveknél alkalmazta). Így a szlovák olvasónak nem kell megerőltetnie magát a régi szlovák név azonosításával, készen kapja a mai hivatalos alakot, esetleg a szlovák kiejtést. Ezt a megoldást hibásnak tartjuk, és inkább a névmutató⁹ kiegészítését javasoljuk az alábbiak szerint: az ábécérendbe sorolás a latin eredeti szerint történik, utána következnek az oldalszám, majd a Múcska-féle szlovák, és a Pais-féle magyar fordításban¹⁰ szereplő nevet találjuk. A pontosvessző után következik a jelenlegi hivatalos elnevezés az ország betűjelével ahol a helység található, így könnyítjük az azonosítást. A kiemelések a szlovák fordítás korrekciói. A javaslat elkészítésekor tekintettel voltunk a vonatkozó szlovák¹¹ és magyar¹² névtani szakirodalomra.

Alba 87, 89, 91	Belehrad, Belgrád;	Beograd SCG
Bana 85	Bana, Bán;	Banka , Banka SK
Bezprem 101, 103...	Veszprém, Veszprém;	Veszprém HU
Blundus 85	Beckov, Beckó;	Beckov SK
Bodoctu 103	Bodajk, Bodajk;	Bodajk HU
Boloton 101	Balaton, Balaton;	Blatenské jazero , Balaton HU
Buduvar 37	Budavár, Budavár;	Budínsky hrad , Budavár (Budapest r.) HU
Camarum 59	Komárom, Komárom;	Komárno SK
Casu 77	Kács, Kács;	Kács HU
Centum Montes 99	Sto vrchov, Százhalom;	Százhalombatta HU
Colgoucy 85	Hlohovec, Galgóc;	Hlohovec SK
Cris 53, 69, 75, 79...	Kriš, Körös;	Kereš , Crișul RO, Körös HU
Culpe 93	Kupa, Kulpa;	Kulpa Kulpa HR, BIH
Drugma 75	Dorogma, Dorogma;	Tiszadorogma HU
Durasu 97	Drač (Dürres);	Durazzo; Durrës AL
Egur 77	Eger, Eger;	Jáger , Eger HU
Ferreum, castrum 101	Železný hrad, Vasvár;	Vasvár HU
Ferteu 103	Fertő, Fertő;	Neziderské jazero ; Fertő HU, Neusiedler See AT
Geuru 77	Győr, Győr;	Ráb ; Győr HU

⁵ Uo. 15.

⁶ *Vincent Blanár*: Osobné mená, ich miesto v jazyku a pravopisná problematika. In: Problémy adaptácie cudzích mien v slovenčine. Ed. Ľubor Králik. Bratislava, Veda, 2002. 15.

⁷ *Ján Doruľa*: O historicko-jazykovej problematike slovenských miestnych názvov v niekdajšom Uhorsku. In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove UPJŠ v Košiciach. Ed. M. Blicha – Milan Majtán. Roč. 12. Bratislava, 1976.

⁸ *Múcska*: i. m. 44., 53., 72., 77., 99.

⁹ *Múcska*: i. m. 44., 155–159.

¹⁰ *Anonymus*: Gesta Hungarorum. Ford. Pais Dezső, szerk. Györffy György. Bp., Helikon, 1977.

¹¹ *Milan Majtán*: Názvy obcí Slovenskej republiky. Bratislava, Veda, 1998.; Slovenské vžitie názvy geografických objektov ležiacich mimo územia Slovenskej republiky. Ed. Marta Hajčíková – Mária Kováčová. Bratislava, Ústav geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky, 1999.

¹² *Lelkes György*: Magyar helységnevföldrajzi szótár. Bp., Balassi, 1992.

Hungaria 35, 49, 51...
Hungaria 55, 65, 87
Hunguar 39, 57, 87

Kenesna 95
Miskoucy 77

Munkas 55

Pasztuh 79
Salis, castrum 63
Surcusar 97
Surungrad 89
Warod 81, 83

Uhorsko, Magyarország;
Hungaria, Hungária;
Hunguar (Užský hrad);
Hungvár;
Kanjiža, Kanizsa;
Miškov(e)c (Miskolc);
Miskolc;
Munkács (Mukačevo);
Munkács;
Pásztó, Pásztó;
Solný hrad, Sóvár;
Soroksár, Soroksár;
Čongrád, Csongrád;
Várad, Várad;

*Magyarhon*¹³
*Uhorsko*¹⁴
Užský hrad, Užhorod UA

Kanjiža SCG
Miškovec, Miskolc HU

Mukačevo, Mukačevo UA

Pastúchov, Pásztó HU
Solivar, Solivar SK
Šorokšár Soroksár (Budapest része) HU
Csongrád HU
Veľký Varadín, Oradea RO

Helynévhasználat Ábel Ferenc Xavér missziós naplójában (1760–1764)

Tarján Bence

doktorandusz, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba

Bevezetés

Néhány évvel ezelőtt Molnár Antal történész hívta föl figyelmemet Ábel Ferenc saját kézzel írt missziós naplójára. A latin nyelvű irat jelenleg az Egyetemi Könyvtár kéziratárában van a nagyszombati kollégium 1711-es évszámmal ellátott háztörténetében.¹ Az évszám félrevezető, hiszen a misszió 1760-tól 1764-ig tartott, mégis ez a kötet tartalmazza a kollégium életére vonatkozó adatokat az 1711-es évtől kezdve egészen 1765-ig. Külön érdekes, hogy a csak 315×197 mm-es lapokból álló könyvbe volt befűzve a 206×167 mm-es, tehát jóval kisebb méretű napló.

Ábel Ferenc (1722–1784), ahogy erre munkája címében utal – *Ordo et fructus Missionis Catecheticae ab a. p. Francisco Xaverio Abel ab A 1760 ad A 1764* – katechetikai missziót vezetett, amelynek legfontosabb célja, mint ahogy neve is mutatja, az egyház tanításának terjesztése.² Ennek ellenére sok helyütt találkozhatunk a bűnbánati missziókra jellemző vonásokkal is (tömeges gyónások és életgyónások, eucharisztia) még a bűnbánat keresztjét is sok helyen megáldja.³

Ötéves misszionáriusi munkája során Nagyszombatban és környékén, Selmecebányán, Korpona vidékén, a Vág-vidéken és Nyitra környékén folytatott eredményes térítő munkát a más vallású vagy a vallást helytelenül gyakorló lakosok körében.

Ábel Ferenc hovatarozása

2003-ban a *Magyar Egyháztörténeti Vázlatokban* megjelent írásom kapcsán merült föl bennem a kérdés, vajon szükséges-e meghatározni egy személy etnikai hovatarozását ilyen régi korban.

Ábel Ferenc útjait is, a többi jezsuita misszionáriushoz hasonlóan, a nagyszombati kollégiumból irányították. Mint ő maga írja, 1760-ban, amikor még etikát oktatott, a provinciális parancsára szlovák nyelvű missziót kezdett Nagyszombatban. A *slavonica lingua* kifejezést véleményem szerint minden esetben nem lehetne 'szlovák nyelv'-nek for-

¹³ *Magyarhon* és *Uhorsko* a latin *Hungaria* megfelelői, megkülönböztetendő Magyarország jelenlegi és 1918 előtti területét.

¹⁴ Az *Uhorsko* fogalom esetében az 1918 előtti területre gondolunk. Adekvát magyar megfelelője a *Magyarhon* lehetne, nem pedig a *Magyarország*, így elháríthatnánk azt a problémát, hogy *Uhorskót* gyakran *Nagy Magyarországnak* nevezik.

¹ *Franciscus Xaverius Abel*: Ordo et fructus Missionis Catecheticae. In: Historia Collegii Tyrnaviensis ad A. 1765. Kézirat. 1764. ELTE EKK Cod. AB 123.; A napló teljes szövegét lásd Tarján Bence: Ábel Ferenc, egy szlovák jezsuita misszionárius a XVIII. században. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 15(2003), 1–2. 141–172.

² Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku. Eds. Emil Krapka – Vojtech Mikula. Ontario, 1990. 228.

³ *Fazekas István*: A Missio Segneriana kezdetei Magyarországon (1714–1717). In: Perlekedő évszázadok. Szerk. Horn Ildikó. Bp., 1993. 410–424.

PONS STRIGONIENSIS

Studia

IX.

Filozofická fakulta Katolíckej univerzity Petra Pázmánya
Edícia Výskumnej skupiny strednej Európy Svätého Vojtecha
Ústavu slavistiky – strednej Európy

Rediguje
István Käfer

1. Ivan Halász

CIRKEV, NÁROD, ŠTÁT

Daniel Bachát a jeho budapeštianske roky (1873–1906)

2. DEO GRATIAS

Miléniové stretnutie Trnavskej univerzity a Katolíckej univerzity Petra Pázmánya
2–3. februára 2001

3. Jozef Hal'ko

A CSEHSZLOVÁK SZAKADÁR KATOLIKUS AKCIÓ

Kommunista kísérlet a katolikus egyház nemzeti
egyházzá formálására Csehszlovákiában

4. NOVÉ INTERPRETACE ČESKÉHO BAROKA
Sborník z mezinárodní konference, Píliscsaba, 12–13. května 2003

5. József Borovi

ROZDELENIE OSTRIHOMSKEJ ARCIDIECÉZY

6. Anna Kováčová

ŽIVOT A KULTÚRA SLOVÁKOV V BUDAPEŠTI
V OBDOBÍ DUALIZMU (1867–1918)

7. „HALÁLOM UTÁN NEM FOG MINDEN AKARATOM SZERINT TÖRTÉNNI”
Dokumentumgyűjtemény Pázmány Péter sírhelyéről

8. Mészáros Andor – Beke Márton

BEVEZETÉS A BOHEMISZTIKÁBA

9. MAĎARSKO–SLOVENSKE TERMINOLOGICKÉ OTÁZKY

Materiály medzinárodných konferencií usporiadaných
8. júna a 1. decembra 2006 v Ostrihome

MAĎARSKO–SLOVENSKE TERMINOLOGICKÉ OTÁZKY

Materiály medzinárodných konferencií usporiadaných
8. júna a 1. decembra 2006 v Ostrihome

Redigoval
Barna Ábrahám

Katolícka univerzita Petra Pázmánya
Filozofická fakulta
Ústav slavistiky – strednej Európy
Výskumná skupina strednej Európy Svätého Vojtecha

Píliška Čaba–Ostrihome, 2008

Vydanie podporil
Robert Christian Bachmann, Ministerstvo školstva a kultúry MR
a Výskumná skupina strednej Európy Svätého Vojtecha

Lektoroval
Géza Pálffy

© Autori, prekladatelia
© Filozofická fakulta
Katólickej univerzity Petra Pázmánya

HU ISSN 1588-2322
ISBN 978-963-9206-59-5

Na obálke je titulná strana Nového kalendára Jana Neubarta
na rok 1708 (Krajinská Széchényiho knižnica, Budapešť)

Zodpovedný vydávateľ dekan László Nagy

Tlač *mondAt Kft.*, Budapest
www.mondat.hu

Obsah

Úvod	7
TERMINOLÓGIA, HISTORICKÉ VEDOMIE, NÁRODNÉ POVEDOMIE	11
<i>Richard Marsina</i> O slovenskej historickej terminológii	13
<i>István Käfer</i> Slovenská vzdelanosť vo zväzkoch 'Starých tlačí v Uhorsku' (RMNY/STU)	21
<i>Peter Kónya</i> K niektorým problémom slovenskej historickej terminológie obdobia raného novoveku	29
<i>Peter Andruška</i> Otázky názvoslovia v každodennom jazykovom prejave (a niektoré ďalšie problémy s nimi súvisiace)	34
EUD A NÁROD	39
<i>Milan Majtán</i> Slová <i>Uhor</i> a <i>Maďar</i> v staršej slovenčine	41
<i>László N. Szelestei</i> <i>Hungarus – Hungaricus/Uhorský – maďarský.</i> Naša spoločná minulosť a maďarčina	47
<i>Karol Wlachovský</i> Slovo <i>tót</i> v historickom, jazykovom a literárnom kontexte	53
<i>István Nyomárkay</i> <i>Eud – národ – národnosť.</i> Civilizačné terminologické otázky v časoch revolúcie 1848	59
<i>László Szarka</i> Pojem <i>politický národ</i> v národnostnom zákone z roku 1868	63
<i>Barna Ábrahám</i> <i>Maďarskí Nemci, Tóti, Slovjaci, Maďarskí Rusi, Vendi.</i> Etnonymum a identita v 19. storočí	67

BILAGUJÚCE SLOVÁ	83
<i>Zsolt Vesztróczy</i>	
Otázka panslavizmu a posúdenie slovenského národného hnutia (1790–1849)	85
<i>József Demmel</i>	
„ <i>Obeste panslávov.</i> “ Obraz Slovákov v poézii Jenő Komjáthyho. (Pohľad predstaviteľov politickej elity na Slovákov v období dualizmu)	97
<i>Iván Bertényi ml.</i>	
Smiešnosť zabíja? Dodatky k pochopeniu <i>šovinizmu</i> na prelome 19. a 20. storočia v Uhorsku	114
<i>Peter Káša</i>	
Pojem <i>maďarón</i> v slovenských intelektuálnych diskusiách po roku 1848 (na základe sporu Sama Vozára a Ľudovíta Štúra)	129
<i>Ivan Halász</i>	
<i>Lojálni Slováci</i> alebo <i>dobrí uhorskí vlastenci</i> ? Niekoľko myšlienok o maďarsko–slovenských terminologických problémoch	140
ZEMEPISNÉ NÁZVY	149
<i>Pavol Žigo</i>	
Ako vznikli názvy <i>Bratislava – Braslavespurch –</i> <i>Preßburg (Prešporok) – Pozsony?</i>	151
<i>István Kollai</i>	
<i>Bratislava – Prešporok.</i> Slovenské varianty pomenovania Bratislavy v dnešnom slovenskom spoločenskom vedomí – na základe kontextového rozboru	155
<i>János Sándor Tóth</i>	
Miestne názvy v slovenskom preklade <i>Gesta Hungarorum</i>	165
<i>Bence Tarján</i>	
Miestne názvy v misionárskom denníku Ábela Ferenc Xavéra (1760–1764)	170
<i>Karol Wlachovský</i>	
<i>Vácska</i> alebo <i>Vacovská cesta – ulica?</i> <i>Zalská, Zalaská, Zalajská</i> a či <i>Zalianska stolica – župa?</i> Uhorské – maďarské reálie v slovenskom texte	177

Úvod

Dvadsať storočie, ktoré už máme za sebou, a ktoré sa už toľkokrát a z toľkých strán odsúdilo, predsa len malo dlhodobý smer, ktorý aj my sledujeme – bol to zvýšený záujem o jazyk. Okrem vzniku všeobecnej jazykovedy a výbojnej sily jazykových filozofií aj história jazyka sa obnovila a stala sa interdisciplinárnou vedou. Na druhej strane, keď sa pozrieme na víťaznú cestu smerov modernej a postmodernej literárnej vedy, rovnoprávnosť, ba aj nadvládu toho, čo bolo tak dlho vysúvané na druhé miesto – jazykové vyjadrenia a dominancia „formy“ nad „obsahom“, tak nám, už ako zodpovedným odborníkom nezostane nič iného, než revidovať naše pojmy a zmeny ich významov, ako aj ich dnešné sémantické polia, konotácie, teda to, aký kontext sa s daným slovom spája, aké iné, možno i emocionálne, obsahy sa naň nalepujú. Musíme si uvedomiť, že naše slová sú prvkami globálneho, bohatého a stále sa meniaceho systému. Môžeme, ba musíme sa usilovať o to, aby v dnešných textoch znamenali naše pojmy to isté, lebo bez toho sa ani nedá hovoriť o vedeckej činnosti, ale nesmieme tieto významy premietat' do zašlých období. Keď prijímame, že danej dobe sa dá porozumieť iba na základe vtedajších vlastných pomerov a zákonitostí, vtedy to platí aj pre terminologické otázky na obidvoch stranách.

Pravdaže, jazyková citlivosť sa nenarodila v dvadsiatom storočí. Napokon, už Petrovi, ktorý prezradil svojho Učiteľa, vyhodili slúžky na oči nasledujúce: „Veru, aj ty si z nich, veď aj tvoja reč ťa prezrádza!“ (Mt 26,73) Galilea a Júdea odvtedy stále hovoria inými jazykmi. Napokon ani my, Stredoeurópania (*východo – stredoeurópania? Stredo – východoeurópania? východoeurópania? medzieurópania? Karpatoeurópania? Európania podunajského priestoru?*) si nevieme jednotne pomenovať ani svoju širšiu domovinu a rozoznávame sa len podľa jednotlivých jazykov. Stačí len porovnať napríklad maďarskú príručku histórie s podobnou slovenskou, ukrajinskou, rumunskou, chorvátskou alebo srbskou publikáciou, aby vyšlo najavo, že tam „všetko bolo inak“. A to nielen v skutkoch, ale aj v slovách. A nemôžeme prijať ani pohodlný postoj, že iba ten Druhý falšuje, skôr sa pokúsme spoznať jeho terminológiu a touto cestou aj jeho historické povedomie.

V niekoľkostoročných slovensko–maďarských historických sporoch sa rozbor terminológie, odmietnutie alebo domnelá správna interpretácia pojmov druhej strany, sa vždy dostávala do vedúcej pozície. Terminologické odlišnosti sa samozrejme vyskytujú aj v šťastnejšej časti Európy: čo je *Südtirol* (Južné Tirolsko) pre Rakušanov, to už znie po taliansky ako *Alto Adige* (Horné-Adige). Niekedy aj samotné národy zápasia so svojimi vnútornými problémami – myslíme na krušné pokusy o interpretáciu výrazu *rakúske* v Predlitavsku pred rokom 1918 ako aj odvtedy v Rakúsku alebo na viacvýznamovosť slovného spojenia *francúzsky národ* počas i po revolúcii. Ale odlišná terminológia susedov sa už na západe oveľa menej politizuje, než v našom regióne. Obyčajne to nevedie k takým markantným, často až vášnivým názorovým rozporom, ako napríklad v slovensko–maďarských vzťahoch. Príčiny týchto nedorozumení spočívajú asi v tom, že tieto dve etniká sa stali modernými národmi paralelne, ba v kontraste jeden k druhému.

a nové hlavné mesto po roku 1918, ale aj územie mesta. Dejiny Bratislavy nie sú len dejinami mesta po roku 1918, ale aj dejinami *územia Bratislavy*.

Z vyššie uvedeného vyplýva, že označenie *Prešporok* sa spája s inými kontextami a odkazuje na lokálpatriotizmus, tradície a históriu. Možno aj preto sa slovo dostáva do úzadia, lebo pojem *Bratislava* je neutrálny, a z odborného hľadiska sa ukazuje ako prijateľnejšie.

Používanie slovnej dvojice *Bratislava – Prešporok* je zaujímavé sledovať aj z hľadiska slovensko-maďarských interetnických vzťahov, lebo na lokálnu identitu sa často dívame ako na formu vedomia, ktoré je schopné prekonávať etnické rozdiely. Prirodzene, že aj tieto súvislosti možno brať iba z otáznikmi, ale vyššie uvedené skutočnosti nás potvrdzujú v tom, že s pojmom *Prešporok* sa spája isté vedomie „lokálpatriotizmu“, čo však nevylučuje podobný jav pri používaní pomenovania *Bratislava* v súvislostiach pred rokom 1918.

Ukazuje sa, že slovo *Prešporok* má sice svoj realizačný priestor v písanej štandardnej slovenčine, ktorý však nevychádza zo všeobecnejších pravidiel: v období pred rokom 1918 je často (zväčša) zaužívaným pojmom názov *Bratislava*, ktorý sa používa retrospektívne alebo možno povedať, že aj nehistoricky. István Käfer v týchto súvislostiach hovorí o paralele pri používaní pojmu *Felvidék*: „...pri pojme *Felvidék* [...] Zdá sa mi však, že *Felvidék* a *Bratislava* vychádzajú z jedného kmeňa [...] Prirodzene, že pokus o prekrstenie Bratislavy na *Prešporok* možno považovať za chorobnú myšlienku a v dnešnej slovenčine by to zapríčinilo nenapraviteľnú trhlinu a nie je to ani potrebné. Na druhej strane v historických prácach veľmi antagonisticky vyznieva písanie v slovenčine o *bratislavskej korunováci*“.²⁵

Preložil: Peter Káša

²⁵ Käfer István: *Dona nobis pacem. Magyar-szlovák kérdések*. Piliscsaba, PPK BTK, 1998. 23.

Miestne názvy v slovenskom preklade *Gesta Hungarorum*

Sándor János Tóth

Výskumný ústav Slovákov žijúcich v Maďarsku, Békešská Čaba

Kroniku anonymného notára kráľa Bélu IV. preložil v roku 2000 slovenský historik Vincent Múcska, ktorý venuje špeciálne uhorským dejinám v 10–12. storočí.

Editor knihy Pavel Dvořák o diele píše: „Nechápem, ako je to možné, že táto kniha ešte nikdy nevyšla po slovensky. Neviem si predstaviť, že by mohla nechať ľahostajných ľudí, ktorých zaujíma minulosť vlastného národa.“ (zvýraznil – S. T.) Z tohto citátu môžeme pochopiť, nakoľko je dôležité toto dielo ako súčasť spracovania a chápania uhorských dejín ako vlastných dejín Slovákov. Na Múcskov preklad reagovala aj Hedviga Kubišová¹ vo svojom príspevku *Výskyt a prepis slovenských reálií v kronike anonymného notára*. Autorka sa zaoberala len miestnymi názvami ležiacimi na území dnešnej Slovenskej republiky, neuviedla príklady slovenských pomenovaní z ostatného územia Uhorska. Môžeme súhlasiť s jej tvrdením: „Pri adaptácii mien v preklade vzniká veľa zložitých problémov a vyžaduje sa nielen dobrá lingvistická a filologická príprava, ale aj dôkladná historická orientácia.“ Lingvistika a história sú úzko späté vedy, ale v tomto prípade nejde o historickú lingvistiku ale o jazykovedu ako pomocnú vedu historikov. Písanie historických mien a názvov, terminológia vôbec, je často diskutabilným bodom týchto disciplín. Musí platiť predovšetkým jednotný princíp používania poprii, aby nedošlo k nedorozumeniam (por.: Považaj).² Tento preklad je dobrým príkladom na ešte nevyriešené terminologicko-metodologické otázky slovenskej a maďarskej historiografie a lingvistiky.

V úvode prekladateľ zdôrazňuje pochybnosti týkajúce sa osoby autora a času vzniku originálu. Z hľadiska hungaroslovakológie (vedeckej disciplíny zaoberajúcej sa maďarskými elementami slovakistiky) sú dôležité nasledujúce myšlienky: Na strane 10. sa nachádza výraz *Velkomoravské Slovensko*,³ ktorý sa vzťahuje na dnešné územie Slovenska v dobe Velkomoravskej ríše. Je však otázne, či bolo Slovensko tak jasne vyčlenené v rámci tejto ríše, a či to nie je len spätná projekcia federatívneho usporiadania Československa na staré časy. Veď podobné skreslenie urobil aj Anonymus a Múcska pripomína chybu staršej maďarskej historiografie, keď Anonymus opisuje a údaje neoverovali dostatočne, vznikli tak báje, nie fakty. Dodajme, že nevhodnosť prameňov podobne ohrozuje skúmanie obdobia Velkomoravskej ríše. „Natio Hungarica tvorili všetci príslušníci privilegovaných stavov bez ohľadu na svoj materinský jazyk.“ To je ten stav, keď sme neboli Slováci a Maďari, ale amici v zmysle Kalinčiaka. Prvé spochybnenie natio Hungarica datuje Múcska do roku

¹ Hedviga Kubišová: *Výskyt a prepis slovenských reálií v kronike anonymného notára*. In: *Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach*. Ed. Vladimír Patráš. Banská Bystrica, UMB, 2004. 445–451.

² Matej Považaj: *Niekoľko poznámok o písaní mien z uhorského obdobia slovenských dejín*. In: *Problémy adaptácie cudzích mien v slovenčine*. Ed. Ľubor Králik. Bratislava, Veda, 2002. 90–96.

³ Vincent Múcska: *Gesta Hungarorum*. *Kronika anonymného notára kráľa Béla*. Bratislava, RAK, 2000.

1722 v súvislosti s právníkom Michalom Bencsikom, podľa ktorého Trenčania sú potomkovia porazeného Svätoplukovho národa, nemajú teda právo byť Uhrami.⁴

Po historickom prehľade uvádza Múcska svoje prekladateľské poznámky, metódy. Názov diela preložil ako *Činy Maďarov*, na rozdiel od českého prekladu *Děje Uhrů*. Dôvodom je, že Anonymus používa výraz *lingua Hungarica*, čo značí 'maďarský jazyk', na základe tejto analógie *Hungarus* používa vo význame 'Maďar'.

Pri miestnych názvoch prekladateľ spomína rozkolísanosť písania v originálnom diele a pripomína: „Niektoré *cudzie* osobné mená a zemepisné názvy sme transkribovali do slovenčiny. Urobili sme tak *zväčša* v prípadoch, keď tie už v slovenčine majú zaužívanú grafickú podobu. Pri ostatných sme rešpektovali maďarský spôsob písania, ktorého forma pochádza z latinského originálu.”⁵ Slovo *cudzie* som zvýraznil kvôli porovnaniu s vyššie zvýrazneným *vlastného národa*. Tieto formulácie predstavujú dvojaký názor: či Slováci považujú históriu, osobnosti a celú existenciu Uhorska za vlastné alebo nie. V zrkadle prekladania a používania miestnych názvov sú tieto vzťahy najviditeľnejšie. „Dvojrečové alebo trojrečové paralely neboli stredovekému človeku zábranou pri identifikácii toho istého onymického objektu, lebo základné propriálne funkcie spĺňal apelatívny význam (»obsah«) vlastného mena a nie jeho forma (niekedy viac, inokedy menej stabilizovaná).”⁶ Pri zapisovaní miestnych názvov v latinských textoch 16–18. storočia bol v uhorskej praxi nasledujúci úzus: v latinských textoch sa používala maďarská podoba miestneho názvu, v slovenskom kontexte sa používala ľudová slovenská podoba.⁷ V Anonymovej dobe sa o takomto úze ešte nedá hovoriť, preto sú používané slovenské preklady často novodobé, dotvárané verzie, ktoré sú viac – menej prirodzené pre užívateľa dnešnej spisovnej slovenčiny, teda potencionálneho čitateľa, ale nezodpovedajú historickému stavu.

V preklade pretrvávajú spomínaná rozkolísanosť a neistota spôsobu písania vlastných mien majstra P. V prípade Anonyma je príčina v adaptácii latinskej ortografie k maďarským hláskoslovným systémom, kde znamenala osobitnú prekážku neexistencia písanej podoby maďarčiny. Prekladateľ túto vlastnosť originálu nechcel, ani nemohol opraviť, no v niektorých prípadoch došlo k ďalším nedôslednostiam. Ide predovšetkým o to, ako určiť zaužívanosť maďarských miestnych názvov v slovenčine. Akým princípom sa riadiť pri prepisovaní latinskej formy do slovenčiny, do dnešnej maďarskej pravopisnej podoby alebo zachovať latinskú podobu? Rešpektujeme stanovisko slovenských historikov, ktoré je založené na rozšírenosti názvu alebo hľadáme menej zaužívanú ale z historického hľadiska akceptovateľnejšiu podobu?

Pozrime sa na niektoré príklady týchto, v preklade vždy problematických slov. Najjednoduchšie riešenie je z hľadiska prekladateľa, možno i historickej vernosti, ponechať vlastné mená v pôvodnej forme, lebo historik nemusí vydedukovať fonologické zmeny

⁵ Tamže, 11.

⁶ Tamže, 15.

⁷ Vincent Blanár: Osobné mená, ich miesto v jazyku a pravopisná problematika. In: Problémy adaptácie cudzích mien v slovenčine. Ed. Ľubor Králik. Bratislava, Veda, 2002. 15.

⁸ Ján Doruľa: O historicko-jazykovej problematike slovenských miestnych názvov v niekdajšom Uhorsku. In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove UPJŠ v Košiciach. Ed. M. Blichá – Milan Majtán. Roč. 12. Bratislava, 1976.

počas stáročí, ani rozhodovať o používaní v jednom či druhom jazyku. Také propriá neznamenajú problém, keď ich musí prečítať Slovák v 21. storočí, latinský prepis ich neskomplikoval. Iné sú tie názvy, ktoré by som nepokladal za príliš zaužívané v dnešnom slovenskom jazyku, predsa majú slovenskú podobu. Nejde tu o preklad, skôr o napomáhanie presnej výslovnosti mäkkčekom a inými ortografickými úpravami. Je možné, že niektoré fonetické prepisy sú vytvorené prekladateľom. Ale nájdeme aj veľa naozaj zaužívaných slovenských podôb, ich používanie v slovenskom kontexte je správne. *Zobols – Sabolč, Galicie – Halič, Thiscia – Tisa, Budrug – Bodrog, Hung – Užský hrad, Borsod – Boršod, Soyou – Slaná, Zepus – Spiš, Meses – Meseš, Rakus – Rákoš* atď.⁸ V prípade *Colgoucy – Hlohovec* v dnešnom znení sa niekdajšie slovenské *g* nahradilo *h*.

Nájdeme aj názvy, ktoré sa do tejto kategórie nedostali: *Eger* je *Eger*, nie *Jáger*, *Nir* je *Nyír*, nie *Nír* (zaužívaná podoba je dnešná *Níredháza*), *Paztuh* je *Pásztó*, nie *Pastúchov*, *Surucsar* je *Soroksár*, nie *Šorokšár*, *Bycor* je *Bihar*, nie *Bihor* (pozri ale *Meses – Meseš*, tiež v dnešnom Rumunsku), hoci sú taktiež spojené so Slovákami alebo sú zaužívané. *Bolotun* preložil tiež do maďarčiny ako *Balaton*, namiesto slovenského ekvivalentu *Blatenské jazero*, ale na brehu tohto jazera ležiaci *Thyon* je písaný ako *Tihaň*. Pozoruhodné je prekladateľské riešenie v prípade *Miskouc – Miškov(e)c*. Ide o meno rodu, ktorý založil toto mesto, a názov mesta pochádza z mena zakladateľa. Tento vzťah vyjadruje hláska *e* v zátvorke, ktorá v mene rodu nie je, v slovenskej podobe názvu mesta sa však vyskytuje.

Používanie dnešnej maďarskej pravopisnej podoby je tiež jedným z riešení. *Turzol – Tarcal, Buduvar – Budavár* (a nie *Budínsky hrad* ako v prípade *Užský hrad*, hoci obidve lokality sú úzko späté s históriou vzťahujúcou sa na Slovákov), *Bojta – Bojta, Saruuar – Sárvár* (v poznámke uvádza význam *Blatný hrad* a lokalizuje ho v regióne *Nyír*), *Zogea – Zagya, Hejou – Hejó, Boyta – Vajta* ako obec,⁹ *Bojta* ako osoba,¹⁰ *Tapolucea – Tapolca* (nevracia sa k pôvodnému slovanskému *Teplica*), *Cas – Kács, Zenoholum – Szinhalom* (a nie *Szihalom*), *Wereueca – Verőce, Zerep – Szerep, Zegeholum – Szeghalom, Bulhad – Bolhád, Purozlou – Poroszló*.¹¹

Kde Anonymus uvádza latinský opis názvu miesta, to Múcska preloží do slovenčiny, aj keď taký slovenský ekvivalent nie je zaužívaný, a dnešný maďarský názov uvedie v poznámke, napríklad: *Centum Munteș – Sto vrhov* – v poznámke *Százhalombatta, Ferrum Castro – Železný hrad – Vasvár*.¹²

Rieky *Temes a Beguey* sú dnes čiastočne vo Vojvodine, čiastočne v Rumunsku, stojí za to ich porovnať. Prekladateľ píše *Temeš* (po slovensky) a *Begej* (po srbsky). Takisto dáva prednosť srbskému variantu v prípade mesta *Kenesa – Kanjiža*. Kým v prípade *Begej* píše len toľko v poznámke č. 156, že je to ľavostranný prítok Tisy vo Vojvodine, *Temeš* a *Maroš* má v poznámkach č. 157 a 158 širší opis názvov vo viacerých jazykoch zodpovedajúci multietnicite Vojvodíny.

⁸ Múcska: i. m. 44., 53., 72., 77., 99.

⁹ Tamže, 99.

¹⁰ Tamže, 47.

¹¹ Tamže, 59., 66., 75., 79.

¹² Tamže, 99.

Zaujímavé je používanie názvov mimo Uhorska: *Scereducy* – *Serdica*, čo vysvetľuje v poznámke č. 166 takto: „Sofia (Bulh.). Stredoveký maďarský názov Szeredőc... bol odvodený od slovanského Sredec a ten zase od latinského pomenovania Serdica.” To znamená, že teraz sa v slovenskom znení uplatnila pôvodná latinčina namiesto maď. *Szeredőc*. Albánsky prístav *Durrës* má u Anonyma a Múcsku tieto podoby: *Durasu* – *Drač*, alb. *Dürres*, gr. *Dyrrhachion*, lat. *Dyrrhachium*, tal. *Durazzo* (poznámka č. 169).¹³

Z týchto príkladov je vidno, že prekladateľ často použil slovenské podoby nejakým spôsobom so Slováckmi súvisiacich názvov miest. Presné kritériá na používanie však nenašiel, nachádzame tu teda nedôslednosti. Našťastie, v knihe čítame paralelne text originálu, teda máme možnosť porovnávania textov a identifikácie názvov. Poznámky k textu sú dobrým pomocníkom na odstránenie problémov v súvislosti s prekladom, tu by bola možnosť uvádzať slovenské aj maďarské podoby všetkých názvov a v hlavnom texte ponechať latinskú, neutrálnu verziu. K tomuto riešeniu nedošlo, ale poznámky predsa pomôžu: vysvetľujú, kde sa nachádza daná lokalita, kto bola tá-ktorá osobnosť, a v niektorých prípadoch nájdeme aj etymológiu názvov. Tieto prvky zvyšujú vedeckú hodnotnosť diela, tvoria protiváhu nedostatkov.

Vysoká je frekvencia miestnych názvov z oblasti, kde boli boje v čase tatárskeho vpádu. To je asi jeden z dôkazov toho, že Anonymus bol pisárom kráľa Bélu IV. Ďalším dôležitým aspektom je, že táto oblasť severovýchodného Uhorska má veľa slovenských konotácií, miestne názvy slovanského pôvodu a čiastočne leží na území terajšej Slovenskej republiky, preto je dôležitá vznik slovenského prekladu veľká. Občasný zmätok v používaní názvov miest je spôsobený tým, že slovenská historiografia z politických príčin dlhé roky odmietala spoločné chápanie uhorských dejín ako spoločných 800 rokov s Maďarmi. Preto ani nie je čudné, že v praxi sa ešte nevyvinul obojstranne akceptovateľný systém písania názvov spoločných zdrojov. Múcskovo dielo je jedným z dobre myslených krokov v tomto smere. V záujme odstránenia nedôsledností navrhujem nasledujúce riešenie: Menný a miestny register k slovenskému prekladu¹⁴ treba doplniť tak, aby obsahoval všetky varianty proprií. Múcskov slovenský register som doplnil nasledovne: Číslo strán sú uvedené pri latinskom pomenovaní, potom nasleduje Múcskov slovenský preklad, Paisov maďarský preklad, za bodkočiarkou kurzívou prípadný návrh slovenského prekladu, potom dnešný úradný názov lokality so skratkou krajiny, kde sa lokalita nachádza. Pri vypracovaní návrhu sme mali na zreteli slovenskú¹⁵ a maďarskú¹⁶ onomastickú literatúru.

¹³ Tamže, 97.

¹⁴ Tamže, 155–159.

¹⁵ *Milan Majtán*: Názvy obcí Slovenskej republiky. Bratislava, Veda, 1998.; Slovenské vžitie názvov geografických objektov ležiacich mimo územia Slovenskej republiky. Ed. *Marta Hajčíková – Mária Kováčová*. Bratislava, Ústav geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky, 1999.

¹⁶ *Lelkes György*: Magyar helységnev-azonosító szótár. Bp., Balassi, 1992.

Alba 87, 89, 91
Bana 85
Bezprem 101, 103...
Blundus 85
Bodocut 103
Bolotun 101
Budovar 37
Camarum 59
Casu 77
Centum Montes 99
Colgoucy 85
Cris 53, 69, 75, 79...
Culpe 93
Drugma 75
Durasu 97
Egur 77
Ferream, castrum 101
Ferteu 103

Geuru 77
Hungaria 35, 49, 51...
Hungaria 55, 65, 87
Hungar 39, 57, 87

Kenesna 95
Miskoucy 77

Munkas 55

Paztuh 79
Salis, castrum 63
Surcusar 97
Surungrad 89
Wárod 81, 83

Belehrad, Belgrád;
Bana, Bán;
Vesprím, Veszprém;
Beckov, Beckő;
Bodajk, Bodajk;
Balaton, Balaton;
Budavár, Budavár;
Komárno, Komárom;
Kács, Kács;
Sto vrchov, Százhalom;
Hlohovec, Galgóc;
Kriš, Körös;
Kupa, Kulpa;
Dorogma, Dorogma;
Drač (Dürres);
Eger, Eger;
Železný hrad, Vasvár;
Fertő, Fertő;

Győr, Győr;
Uhorsko, Magyarország;
Hungaria, Hungária;
Hungar (Užský hrad);
Hungvár;
Kanjiža, Kanizsa;
Miškov(e)c (Miskolc);
Miskolc;
Munkács (Mukačevo);
Munkács;
Pásztó, Pásztó;
Soľný hrad, Sóvár;
Soroksár, Soroksár;
Congrád, Csongrád;
Várad, Várad;

Beograd SCG
Banka, Banka SK
Veszprém HU
Beckov SK
Bodajk HU
Blatenské jazero, Balaton HU
Budinský hrad, Budavár (Budapest r.) HU
Komárno SK
Kács HU
Százhalombatta HU
Hlohovec SK
Kereš, Crișul RO, Körös HU
Kulpa Kulpa HR, BIH
Tiszadorogma HU
Durazzó; Durrës AL
Jáger, Eger HU
Vasvár HU
Neziderské jazero; Fertő HU,
Neusiedler See AT
Ráb; Győr HU
*Magyarhon*¹⁷
*Uhorsko*¹⁸
Užský hrad, Užhorod UA

Kanjiža SCG
Miškovec, Miskolc HU

Mukačevo, Mukačevo UA

Pastúchov, Pásztó HU
Solivar, Solivar SK
Sorokšár, Soroksár (Budapest része) HU
Csongrád HU
Veľký Váradín, Oradea RO

¹⁷ *Magyarhon* a *Uhorsko* sú ekvivalenty lat. *Hungaria*, aby sa rozlišovalo územie štátu pred a po r. 1918.
¹⁸ Pod pojmom *Uhorsko* myslíme teritórium pred rokom 1918. Adekvátnym maďarským výrazom by mohol byť *Magyarhon*, a nie *Magyarország*, takto by sme sa vyhli problémom, že *Uhorsko* často označujú ako *Nagy Magyarország*.